

Pääkirjoitus

Heikki Sirviö^a, Ville Kellokumpu^b, Juho Luukkonen^c

Luonnon, työn ja talouksien materialismit

Teemanumero kysyy, mitä materialismi merkitsee maantieteessä ja yhteiskuntatieteellisessä ympäristötutkimuksessa ja minkälaista suuntaa se viitoittaa tutkimukselle. Tällä kysymyksenasettelulla materialismista saadaan useita eri tulkintoja, jotka nykyisenä aikana liittyvät läheisesti talouden ja ympäristön suhteeseen.

Taloukskasvun ja ilmastonmuutoksen suhde on korostunut vuoden 2020 pandemiakokemusten myötä. Esimerkiksi Etlan tutkijat (Kangasharju, Pakarinen & Spolander 2020) katsoivat tarpeelliseksi muistuttaa ”markkinatalouden” olevan ratkaisu ilmastonmuutokseen. Historiallisen tiedon valossa päästöjen vähentämisen vaihtoehtoja on hahmotettu Kayan identiteetin avulla (mt. 5), missä

$$\text{päästöt} = \text{väestö} * (\text{BKT}/\text{väestö}) * (\text{energia}/\text{BKT}) * (\text{päästöt}/\text{energia}).$$

Näillä makromuuttujilla päästään ongelmanasetteluun, jossa sekä väestö että bruttokansantuote kasvavat, koska niiden kasvua ei voi taittaa, ja päästöt kasvavat niiden mukana. BKT:n kasvua ei voida taittaa, koska se johtaisi talouskriisiin, työttömyyteen, muuttoliikkeeseen ja poliittisiin levottomuuksiin. Näin ollen taloustieteellisessä ajattelussa vaihtoehdoksi jää muuttaa päästöjen tuottamisen suhdetta kasvuun. Tämä tapahtuu ottamalla käyttöön uutta teknologiaa, mikä taas edellyttää taloukskasvua, jotta uutta teknologiaa olisi varaa kehittää ja ottaa käyttöön. Yhteiskunnalliset ongelmat hoituisivat tämän prosessin sivutuotteena tuottavuuden kasvun ja talousdynamiikan luomien työtilaisuuksien myötä. Etäisenä ajatuksena muistion alkupuolen ongelmanasettelussa ilmenevä luonto ilmeisesti jäisi myös rauhaansa tämän oikein suunnatun taloudellisen kehityksen myötä.

Valtavirran taloustieto tunnistaa tutkimuskohteekseen hinnat ja rahan liikkeen, joita se mallintaa matemaattisesti. Vaikka taloustieteen historiassa ja nykyisyydessä on runsaasti kiinnostusta luonnonvarojen ja energian järkevään ja suunnitelmalliseen käyttöön, on nykykuotoinen talouden käsite ”rahan tieteen” määrittelemä ja mallintama (Mitchell 2011, 132). Tässä taloudessa luonnon prosessit, voimat ja aineellisuus samoin kuin työ materiaalisen maailman elämisenä ja työstämisenä jäävät sivuosaan. Materiaalisen maailman vieraus on leivottu sisään nykykuotoisen taloustiedon olemukseen. Koska taloustieteellinen tieto on saavuttanut yhteiskunnallisen auktoriteettiaseman ja osallistuu vahvasti talouden ehdoilla jäsentyvän poliittisen päätöksenteon muotoiluun, voi tämän ongelman seurauksia pitää systemaattisina.

^a Geotieteiden ja maantieteen osasto, Helsingin yliopisto, heikki.sirvio@helsinki.fi

^b Maantieteen tutkimusyksikkö, Oulun yliopisto, ville.kellokumpu@oulu.fi

^c Geotieteiden ja maantieteen osasto, Helsingin yliopisto, juho.luukkonen@helsinki.fi

Yksi Etlan tutkijoiden esittämistä makrotason laskelmista katsoi EU:n asettaman hiilineutraalisuustavoitteen vuoteen 2050 mennessä mahdottomaksi, koska sen saavuttaminen merkitsisi elintason (maailman BKT/asukas) laskemista 1950-luvun tasolle. Tämä muotoilu, jota ei kannattane ottaa aivan kirjaimellisesti, viittaa kahteen materialismin kannalta oleelliseen aiheeseen. Ensinnäkin kuluttamiseen ja siihen sisältyviin odotuksiin hyvän elämän, taloudellisen menestyksen ja myös poliittisen legitimaation kannalta, ja toiseksi siihen, kenen viisikymmenluvusta ja missä oikeastaan on kyse. Taloustieteellisten tarkastelujen pulma on monesti karkeus, joka esimerkiksi 1950-luvun viitekohteen mobilisoidessaan viittaa johonkin mistään löytymättömään keskimäärään. On siis kysyttävä sosiaalisten ja alueellisten erojen perään, jos halutaan ymmärtää mistä 1950-luvusta on puhe. Samoin keskimääräisen, globaalin elintason arvioiminen asukaskohtaisena bruttokansantuotteena on maailmanlaajuiset tuloerot ja epätasaisen kehityksen maantiede huomioiden erikoinen harjoitus, joka peittää enemmän kuin paljastaa. Tällä tavoin arvioidun elintason laskun mahdottomuus tulee suhteuttaa muihin ilmasto- ja ympäristökriisien seurauksena mahdottomiksi käyviin asioihin, jotka luultavasti ovat materiaaliseen maailmaan, kuten vaikkapa alkutuotannon edellytyksiin, liittyviä.

Materialismi näyttää näin ollen tutkimuksellisen huomion suuntaamista koskevana kysymyksenä. Se koskee historiallisen materialismin oletusten mukaisesti talouden määräävää asemaa yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuudessa, mutta kohdistuu kasvavassa määrin luokkaristiriitojen rinnalla yhteiskunnan luontosuhteeseen. Suomen kontekstissa kysymys luonnon, työn ja talouksien materialismista paikantuu myös tämän teemanumeron kirjoitusten valossa vahvasti metsään, joka kaikkien mahdollisten merkitystensä joukosta nähdään ennen muuta keskeisenä luonnonvarana ja ”kansallisomaisuutena”.

Tässä mielessä materialismin orastava ”metsittyminen” teemanumeron piirissä juontaa juurensa erilaisia materialismeja yhdistävään vahvuuteen eli jokapäiväisyyteen. Yhtä pitkälti kuin yhteiskunnallinen elämä koostuu ideologioista ja suurista ideoista, se koostuu myös arkipäiväisestä vuorovaikutuksesta materian kanssa. Pieta Hyvärisen ja Maija Halosen artikkelit tuovat plantaasiosentrismin ja jälkitekollisten luontoarvojen käsittelyn lisäksi oivallisella tavalla esiin myös sen kokonaisvaltaisen transformaation, jonka fossiilienergian mahdollistama resurssi-intensiivinen metsätalous on käynnistänyt. Tämä transformatio on esimerkki siitä, kuinka metsäluontoa pyritään muokkaamaan – ajallisesti ja tilallisesti – yhä suuremmissa määrin taloudellista arvonluontia ja pääoman imperatiiveja palvellen. Samalla myös metsään liittyvät arvot, merkitykset ja metsässä olemisen tavat ovat muuttuneet. Tämän muutoksen myötä piiloon ovat jääneet myös ne moninaiset, vanhat ja uudet, metsätalouksien muodot, joiden päälle uusia materiaalisia ja yhteiskunnallisia suhteita on mahdollista rakentaa.

Kristiina Janhonen, Malla Mattila, Nina Mesiranta, Anna Kouhia, Minna Autio ja Elina Narvanen alleviivaavat materiaalitajua ja kestäväää kuluttamista käsittelevässä artikkelissaan ”arkipäivän materialismia?”. Uusmaterialistisen ja pragmatistisen perinteen teoreettisen yhdistelmän kautta he linjaavat kuluttamisen liittyviä materiaalisuhteita tilanteisuuden, ajallisuuden, eloisuuden ja kehollisuuden ulottuvuuksien kautta. Kuluttajan ja materiaalien väliset suhteet rakentuvat aktiivisen vuorovaikutuksen pohjalle, jossa materiaalitaju ei muodostu pelkästään passiiviseksi esinesuhteeksi kuluttajan ja tuotteen välillä.

Sosiotekniset järjestelmät säätelevät arkipäivän materiaalisuutta. Jenni Happonen, Eva Heiskasen, Kaisa Matschossin ja Irmeli Mikkosen artikkeli pureutuu epäonnistumisista oppimiseen sosioteknistien järjestelmien muutoksessa. Ekologisten kriisien aikakaudella epäonnistuminen vaikuttaa väistämättömältä, mutta ydinkysymyksen ei ehkä tulekaan olla epäonnistumisten välttäminen, vaan kyky epäonnistua ja edistyä. Nopeassa irtautumisessa fossiilitaloudesta esiin nousevat resistentit materiat ja inertiat sekä järjestelmätason jatkuvuudet, jotka eivät katoa hetkessä.

Teemanumeron katsauksissa esille nousevat humanistinen ympäristötutkimus ja katastrofitutkimus. Karoliina Lummaa, Ville Lähde, Tero Toivanen, Jussi T. Eronen, Paavo Järvensivu ja Tere Vadén käsittelevät humanistisen ympäristötutkimuksen kehitystä

ja sen laaja-alaista tutkimuskenttää. He tunnistavat heuristisen erottelun perusteella kriittisen, uusmaterialistisen ja pragmaattisen suuntauksen, vaikka humanistisen ympäristötutkimuksen skaala ei tähän kolmijakoon tyhjenekään.

Eija Meriläinen, Maija Nikkanen, Alekski Räsänen ja Antti Silvast tarkastelevat puolestaan katastrofittutkimuksen käsitteistöä suomalaisessa kontekstissa. Koronapandemia ja ilmastonmuutos ovat tuoneet yhteiskunnalliset riskit ja katastrofit yhä konkreettisemmin lähemmäs myös suomalaisten arkea. Samalla fossiilitalouden sosioekologiset katastrofit toimivat materiaalisena muistutuksena maailmanjärjestelmän kytkeytyneisyydestä.

Materiaalisuuden rajapinnoilla liikkuvat myös muut numeron artikkelit. Henna Kokkosen kierrätystä sekä Hanne Tiikkajan ja Heikki Liimataisen liikenteen ympäristövaikutuksia käsittelevät artikkelit pureutuvat arjen materiaalisuuteen. Inkeri Markkula, Minna Turunen, Seija Tuulentie ja Ari Nikula tarkastelevat perinteistä ja paikallista tietoa maankäytön suunnittelussa. Tämä tieto koskee hyvin usein juuri luonnon materiaalisuuden kanssa toimimista. Diskursiivisena irtiottona kokonaisuudessa toimii Mikko Karhun utopian viitekehystä hyödyntävä aluekehityspuheen tulkinta, mikä kuitenkin muistuttaa kuvitteluvoimaisen merkitysten maailman ja alueellisesti ilmenevien aineellisten seurausten suhteesta.

Kiinnostus ihmiselämän materiaaliseen ulottuvuuteen ja pyrkimykset pois maailman dualistisesta jakamisesta diskursiiviseen ja aineelliseen ovat synnyttäneet siinä määrin merkittäviä liikahduksia yhteiskuntatieteissä 1990-luvulta lähtien, että on puhuttu yhteiskuntatieteiden ”materiaalisesta käänteestä”. Uusmaterialistiset ja posthumanistiset metodologiat ovat avanneet hedelmällisiä näkökulmia dualistisen maailmanymmärryksen ylittämiseksi – materia ja diskurssit muodostuvat ja muokkautuvat monimutkaisissa yhteiskunnallisissa verkostoissa ja kudelmassa. Yksilöiden tai yhteisöjen ajatusten ja toiminnan ymmärtäminen jää vajavaiseksi, ellemmme kiinnitä huomiota niihin materiaalsiin olosuhteisiin tai järjestelyihin, joiden piirissä ajatukset ja toiminta kehittyvät ja ohjautuvat. Sama pätee tietysti myös toisinpäin.

Erityisesti ajateltaessa akuutteja poliittisia ongelmia, kuten ilmastonmuutoksen ja talouskasvun suhdetta, on materialismin kytkeydyttävä selvään käsitykseen toimijuudesta. Käyttökelpoisiin ei-antroposentrisiin näkökulmiin liittyy materiaalin toimijuuden liiallisen ”inhimillistämisen” vaara. Aineella on toki ”toimijuutensa” siinä mielessä, että se muodostaa elämän perustan ja ohjaa sekä säätelee myös ihmisyksilöiden ja yhteisöjen päivittäistä elämää. Puut ja kivet ”kärsivät” tai ”muistavat” vertauskuvallisesti ja muuttavat muotoaan tosiasiallisesti tullessaan vedetyiksi inhimillisen toiminnan piiriin. Yhteiskuntatieteissä aineen toimijuutta tulisikin tarkastella kontekstisidonnaisena ja verkostojen erilaisten komponenttien välisenä yhteistoiminnallisuutena (ks. Dittmer 2018; Thorogood 2019 ”interoperability”), ei aineen universaalina, sisäsyntyisenä tai itsenäisenä ominaisuutena. Inhimillisellä, yksilöllisellä tai kollektiivisella, toimijuudella on omi tuinen luonteensa: vastuuta talouskasvun tavoittelemisen tai siitä luopumisen materiaalisista seurauksista ei voi syytää näitä tavoitteita asettavien poliittisten yhteisöjen ulkopuolelle.

Lähteet

- Dittmer, J. (2018). The state, all at sea: Interoperability and the global network of navies. *Environment and Planning C: Politics and Space* 1–18. <https://doi.org/10.1177/02F2399654418812469>
- Kangasharju, A., Pakarinen, S. & Spolander, M. (2020). *Markkinataloudesta ratkaisu ilmastonmuutokseen*. ETLA Muistio No 91. <https://pub.etla.fi/ETLA-Muistio-Brief-91.pdf>
- Thorogood, J. (2019) New materialism and old materials: Chemical geopolitics, interoperability and opium determination in the 1950s. *Political Geography* 75 1–8. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2019.102064>